

YA AM HAKKI ÜZER NE DÜ ÜNCELER

THOUGHTS ON RIGHT TO LIFE

Abdurrahman SAYGILI*

 <https://doi.org/10.21492/inuhfd.634626>

Makale Bilgi

Gönderilme: 18/10/2019
Kabul: 01/11/2019

Anahtar Kelimeler

*Ya am Hakk,,
Ötanazi,
Kürtaj,
Ölüm Cezas,,
Biyopolitika.*

Özet

Makale ya am hakk,n, farkl, bir bak, aç,s, ile ele almay, amaçlamaktad,r. Modernite hayat,, ölüm üzerinden anlamak yerine ya am üzerinden anlamaya odaklanm, t,r. Ya am hakk,, pozitif iktidar,n beden siyaseti için biçimli bir kaftand,r. Ya am, modernitede bütün toplumsal alan, ku atan temel kavram haline getirilince, hukukun en temel koruma alan, olarak ön plana ç,km, t,r. Beden siyasetini göz önüne almadan ya am hakk,n, anlamak ise kaç,n,lmaz olarak eksik kal,r. Akademik bir disiplin olarak insan haklar,n, ve tabi ki insan haklar, hukukunun en temel ilgi alan, da ya am olmu tur. Ya am hakk,, Avrupa nsan Haklar, Sözle mesiönde (A HS), temel kurucu hak olarak yer al,r. Sözle menin 2. maddesinde düzenlenen hakk,n, sözle menin yürürlü ü giri inden günümüze, içtihatlar dolay,m,yla kapsam, bir hayli geni letilmi tir. çtihatlar,n güçlü etkisiyle sözle menin dura an bir metin olmaktan ç,k,p dinamik bir içerik kazand, , söylenebilir. Yine bu sayede sözle menin yeni ortaya ç,kan durumlara kendisini uyarlad, ,n, söylemek gerekir. Son olarak belirtmek gerekir ki sözle me metinde yer almamakla birlikte, kürtaj, ötanazi gibi birçok konu içtihatlarda tart, ,lm, t,r.

Article Info

Received: 18/10/2019
Accepted: 01/11/2019

Keywords

*Right to Life,
Euthanasia,
Abortion,
Death Penalty,
Biopolitics.*

Abstract

This article aims to grasp right to life from a different perspective. Modernity focuses to understand life through living rather than death. Right to life is perfectly suited for body politics of positive power. When life became a basic concept that encompasses the whole social space in modernity, it has also come to the fore as the most basic protection area of law. Yet, understanding right to life without considering body politics inevitably remains uncomplete. As is well known, life is also considered as primary research area by human rights as a academic discipline and of course human rights law. Right to life is the fundemantal founding right of the European Convention on Human Rights (ECHR). The scope of the right regulated Article 2 of the Convention has been expanded in time by way of the relevant case law and court practices. Under the influence of case law, the Convention has obtained a very dynamic content and has adapted itself to new emergent situations. Finally it should be point out that, although not included in the text of the Convention, many issues such as abortion and euthanasia have been discussed in the human rights case law.

Bu eser [Creative Commons Atif-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.

*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku ABD.

 saygili@law.ankara.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5285-3732>

I. G R

Moderniteyle birlikte içinde ya ad, ,m,z dünya, hayat,, ölüm üzerinden anlamak yerine ya am üzerinden anlamaya odaklanm, t,r. Bunun anlam,, modern öncesi dönemlerde ya am ile ölümün kar ,t olmad, ,, aksine iç içe geçti idir. Oysa moderniteyle (tabii ki modern devlet ve hukukla) birlikte, ölüm oyunun d, ,na ç,kar,lm, , sadece ya amaya odakl, bir dünya in a edilmi tir. Bu in a, salt ya am, kendisine esas ald, ,ndan dolay,, ya am, ögüvenli k,lmaö iddias,n, bireylerin zihnine zerk etmi tir. Güvenlik ideolojisi üzerinden korkular, bertaraf edece ine yönelik me rula t,r,c, ön kabul, tarihsel süreç içerisinde büyük aktör olan devleti de dizginlemenin önünü açm, t,r. Devletin faaliyetlerini dizginlemenin ad,; son yüzy,lda, hukuksal belgelere insan haklar, olarak kaydedilmi tir.

nsan haklar, (ve hukuku), pozitif metinlerle ismini daha yüksek sesle duyurunca en temel ilgi alan, ku kusuz ya am olmu tur. Ya am, az önce bahsetti im gibi modernitede bütün toplumsal alan, ku atan kavram haline getirilince, hukukun en temel koruma alan, olarak ön plana ç,km, t,r. Bütün di er haklar,n kurucu kavram, ya am oldu u vakit, özel bir ilgiye mazhar olmu ve kutsall,k halesini ta ,mas,nda da bir beis görülmemi tir. Bu yüzden, insan haklar, belgelerinde ya am hakk, en ba ta zikredilen (sadece zikredilmez elbet, kuruculuk vasf, da hissettirilir) hak olmu tur.

Bu makalede, yazar olarak, üzerine oldukça fazla laf sarf edilmi bir konuyu- ya am hakk,n,- farkl, bir bak, aç,s, ile aç,klamay, deneyece im. Biz hukukçular,n salt pozitif hukuk metinlerine, mahkeme kararlar,na bakarak aç,klamaya al, ,k oldu umuz bir konunun belli noktalar,n,, çok derinlemesine olmasa dahi hukuk d, ,ndaki alanlarla alg,lamaya ve anlatmaya ç,al, aca ,m. Ya am hakk,ndan bahseden bir yaz, *niçin ölümden ba lamas,n?* sorusunu kendime sordum. Ya am,n ölümü d, lad, , bir tarihsel dönemde, ölümden bahsetmenin kaç,n,lmaz oldu unu dü ünüyorum. nsan haklar, ça ,nda, devletin haklar, ihlal eden en büyük aktör oldu unu ak,lda tutarak, bunun arka plan,n, tespit etmek; ba ka bir deyi le, negatif iktidar yan,nda pozitif iktidar, da incelemeye almak gereklili ine inan,yorum. te tam da bu sebeple, ya am hakk,, pozitif iktidar,n beden siyaseti için biçilmi bir kaftand,r. Beden siyasetine bakmadan ya am hakk,n, anlamak oldukça nak,s kal,r.

Ya am hakk,, Avrupa nsan Haklar, Sözle mesiğnde (A HS), temel kurucu hak olarak yer al,r. Sözle menin 2. maddesinde düzenlenen hakk,n, sözle menin yürürlü ü giri inden günümüze, içtihatlarda kapsam, geni letilmi tir. Sözle menin yürürlü e girdi i dönemde, ölüm cezas,n,n uygulanmas, yasaklanmam, (*kanunun ölüm cezas, öngördü ü bir suç nedeniyle bir mahkemenin verdi i ölüm cezas,n,n infaz, d, ,ndaí*) oldu u halde, u an geldi imiz noktada ölüm cezas,n,n infaz,n, kademeli olarak kald,ran Ek Protokollerini usulüne uygun olarak onaylayan devletler aç,s,ndan; ölüm cezas,n, uygulamak art,k mümkün de ildir. Ölüm cezas,, Sözle me metninde hala bir istisna olarak görülmekle birlikte, Sözle menin içeri i Ek Protokollerle de i tirilmi ve zenginle tirilmi tir. çtihatlar,n da etkisiyle Sözle me dura an bir metin olmaktan ziyade dinamik bir içeri e sahiptir. Bundan dolay,, Sözle menin yeni baz, durumlara kendisini uyarlad, , söylenebilir. Sözle me metninde yer almamakla birlikte, kürtaj, çevresel bozulma, ötanazi gibi birçok konu içtihatlarda tart, ,lm, t,r. Bu makalede, ölüm cezas,, kürtaj ve ötanaziyi, bu konulara ili kin baz, öncü kararlar, esas alarak tart, aca ,m. Bu tart, may, yaparken, salt hukuki bir bak, aç,s,yla de il, ama onunla birlikte arka plan,yla sorunu ortaya koymay, deneyece im. O yüzden ki bu makale, bir deneme niteli ini haizdir.

II. B R HT MAL DAHA VAR; O DA ÖLMEK M DERS N?

Zygmunt Bauman, *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Di er Hayat Stratejileri*ğnde, ölümün, etkin öznenin sonu oldu undan ve dolay,s,yla bunun da bütün bir alg,n,n sonu anlam,na gelece inden bahseder.¹ nsan, kendi ölümünden ziyade ba kalar,n,n ölümünden korkar, yani içine dü ece i hiçlik hissinden rahats,z olur ki bu, bo luk hissine kar ,l,k gelir. Ve her ne kadar bu durumu alg,lamak istemese de alg,lamak zorunda kal,r. Oysa söz konusu kendi ölümümüz oldu unda rasyonel insan,n bir korku duymamas, gerekir. Zira Epikürğden beri hâkim olan ölümden korkulmamas,, var oldu umuz sürece olmayacak olmas, ve o geldi inde ise bizim

¹ BAUMAN, Zygmunt: *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Di er Hayat Stratejileri*, 2. Bask,, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayr,nt, Yay., stanbul 2012, s. 12.

olmayaca ,m,z, onu deneyimleyece imizö² dü üncesi, insan, rahatlat,c,d,r. Ama bu mant,k ço u kez i lemez; bilen özne bu bilgiyi- ölece i bilgisini- unutamaz, olsa olsa dü ünmebilir ve an,msamayabilir. O halde, insan, nas,l oluyor da dü ünmebiliyor ve an,msamay, ba arabiliyor? Sorunun cevab, basit; di er bütün canl,lardan onu ay,ran bir özellik sayesinde: zira insan (modern olan,), kültürel bir varl,kt,r.³

Kültürel ili kiler a ,n,n içinde yer alan modern insan, ölüm üzerinden bir hayat kurmak yerine ya am, esas alan bir var olma biçimi olu turur kendisine. Modern öncesi dönemin ölümün kurtulu a ula t,r,c, etkisi, di er bir deyi le, bir son olmaktan öte ba lang,çla alg,lanmas,, insan,n içerisinde ya ad, , ili ki ve itaat halini yüzy,llar boyunca etkilemi ; ya am, rasyonellik ötesi bir bak, üzerinden temellen(diril)mi tir.

Oysa modern dünyanın,n yap,sal ko ullar,nda, ölümün unutulmas,; tek gerçeklik olarak maddi dünyanın,n varl, ,n,n alg,lanmas, istenir. Ölüm ilgi alan,na ç,kar,ld, ,nda, odak noktas, ya am haline gelir.

Peki, ya ölüm bir gün öldürmekten vazgeçerse? Hepimiz için zorunlu ve kaç,n,lmaz son olan ölüm, t,rpan,n, köreltirse ne olur?

öErtesi gün hiç kimse ölmedi. Bu olay, ya am,n temel kurallar,na taban tabana z,t oldu undan, insanlar,n ruhlar,na büyük bir huzursuzlu a neden olmu , her aç,dan etkilemi ti, zira dünya tarihinin k,rk ciltlik külliyat,nda göstermelik için bile olsa böylesi bir duruma rastlanm,yordu; bütün gün geçti inde, gündüziyle gecesiyle, sabah,yla ak am,yla, yirmi dört saat boyunca, ne hastal,ktan, ne ölümcül bir kaza sonucunda, ne de sonuna kadar götürülmü bir intihar,n neticesinde hiç bir ekilde hiç kimsenin ölmedi i görülüyor, hiç kelimesi durumu özetliyordu.ö⁴

Bu, Jose Saramago'nun *Ölüm Bir Varm, Bir Yokmu* roman,n,n aç,l, cümleleridir. Ölümsüzlü ün hüküm sürdü ü bir dünyada otoritenin varl, ,n,n hiçbir anlam, kalmayaca ,n, anlatmak aç,s,ndan oldukça etkileyici. Aksinden dü ünülürse, ölümün olmad, , bir dünyada ya aman,n da bir de eri kalmayacak, daha do rusu Hobbes'un zihinlerimize kaz,d, , güvenlik sorunu tamamen ortadan kalkacaktır. Bu da, bütün bir düzenin iflas,n,n ilan,ndan ba ka bir anlama gelmez. Ba ka bir deyi le, modernli in üzerine in a edilen düzenin yerle yeksan olmas,d,r bu. Devletin ve hukukun kayb,.

Oysa devletle hukukun ölümle münasebeti oldukça kadimdir. Bu aç,dan modern öncesi ile modern hukuk konuya oldukça farklı, yakla makla birlikte uzla t,klar, nokta, ölüme duyduklar, ilgidir. Modern hukukta, ceza hukukundan miras hukukuna kadar birçok alan ölümle ilgili kurallara yer verir. Bu yüzden, hukuk, ölüm ile ya am aras,ndaki s,n,r, berrakla t,r,mak ve düzenlemek için u ra ,r.⁵ Çünkü ölümün, dolay,s,yla ya am,n, hukuki tan,m, hukuk dünyas,nda birçok sonuç do uracak, bu da devletin toplumsal düzeni sa lamaktaki tavr,n, belirginle tirecektir. Bu noktada hukuk, t,ptan yard,m almak durumunda kal,r ve t,bb,n ula t, , son veriler , ,nda ölüm denilen t,bbi durumun gerçekle mesi için kalp-solunum yetmezli i ve tam olarak beyin ölümünün⁶ gerçekle mi olmas, gerekir. Bu iki art, ölümü tan,mlayan hukuk diline sirayet ederek, kurallar,n uygulanmas,na etki eder. Lakin toplumsal düzenin içinde hukuk kadar etkili bir düzenek daha bulunur: din. Modern hukukta, kurallar rasyonel iradenin tezahürü oldu undan dinsel etkiden arile tirilmi tir. Ancak yine de bu kadar kesin konu mamak gerekir, zira ötanazi söz konusu oldu unda din hukukla ciddi bir mücadeleye giri mekte ve bu mücadelede eli oldukça güçlü görünmektedir. Komadaki hastalar söz konusu oldu unda durum daha bir çetrefil hal al,r. Y,llarca komada kalan hastalar,n bir gün birden bire uyanmalar,na ili kin istisnai örnekler- vakalar, konuyu içinden ç,k,lmaz bir hale sokar. Ayr,ca komadaki hastalar,n birer bitki olduklar,, hatta ya ayan ölümler biçiminde de erlendirilmeleri; ba ka bir ifadeyle, insan olma kategorisi d, ,na ta ,nmalar, tart, may, büyütür. Hukukun tan,mı,lad, , ki i ile insan aras,nda farklı, a ili kin tart, malar, bildik bir ismin görü lerinin tekrar hat,rlanması,na vesile olmas, aç,s,ndan ilginçtir: Rene Descartes. Kant ile Locke'u da tart, maya dâhil etmek felsefenin açmazlar,na al, ,k olmayan hukukçular,, derin ve tehlikeli sulara sürüklemekten öte bir yarar sa lamaz. Pozitif hukukun, bu tehlikelerden kendisini kurtarmak için k,s,tl, ve hukuki

² Bkz. SAHAKIAN, William S: Felsefe Tarihi, Çev. Aziz Yard,ml,, 3. Bask,, dea Yay., stanbul 1997, s. 51.

³ Ayn, zamanda dinin, modern dönemde dahi kaybolmayan öteki dünya tasavvurunun sa lad, , rahatlat,c, etkiyi de unutmamak lüzum eder.

⁴ SARAMAGO, Jose: *Ölüm Bir Varm, Bir Yokmu* , Çev. Mehmet Necati Kutlu, 5. Bask,, Turkuvaiz Kitap Yay., stanbul 2012, s. 11.

⁵ WICKS, Elizabeth: *öThe Legal Definition of Death and the Right to Lifeö, Interdisciplinary Perspectives on Morality and its Timings- When is Death?, Ed. Shane WCorristine, Palgrave Macmillan Pub., London 2017, s. 119.*

⁶ Bu durum, baz, ülkelerde- ABD ile Birle ik Krall,k aras,ndaki fark-, beyin sap,n,n ölümü olarak anla ,lmaktad,r. Bu konu için bkz. WICKS, *öThe Legalí ö, s. 121.*

olan bir alandaki teknik tart, malara s, ,nmas, kaç,n,lmazd,r. Hukuki metinlere ve içtihatlarla bak,ld, ,nda, böyle bir tav,r tak,nd, , daha net görülür.

Basit bir ara t,rma yapt, ,m,zda, ya ama, bir hak olarak aç,kça hukuk metinlerinde yer verildi ini görürüz. A HSønin 2/1. maddesi, bu haktan net bir biçimde bahseder: *Herkesin ya ama hakk, yasa taraf,ndan korunur. Yasan,n ölümlü cezas, öngördü ü bir suç nedeniyle bir mahkemenin verdi i ölümlü cezas,n,n infaz, d, ,nda, hiç kimse ya ama hakk,ndan kasten yoksun b,rak,lamaz.* Buna benzer hukuki düzenlemeler, gerek ulusal hukuk metinlerinde gerek uluslararası, belgelerde yer al,r. Ancak hak olarak yer almakla birlikte, ya am,n ne oldu u veya ne zaman ba lay,p sona erdi ini tespit etmek kolay de ildir. Ba ka bir deyi le, konu tart, mal,d,r. Lakin ya am kavram, söz konusu oldu unda, kastedilenin insan ya am, oldu u tart, mas,zd,r.⁷ Hatta u ifadeler, antroposantrik modern hukuk zihniyeti dü ünüldü ünde, kula a tuhaf dahi gelmez:

ö2. madde herkesin ya am hakk,n, güvence alt,n almaktad,r. Buradaki ya am ile insan hayat, kastedilmektedir: bu kavram ne bir hayvan,n ya ama hakk,n, ne de tüzel ki ilerin var olma hakk,n, kapsamaktad,r. Hayvanlar ki i de ildirler ve böylece herkes (toute personne) kavram,na dâhil de ildirler ve bu nedenle Sözle me taraf,ndan hiç korunmamaktad,r.⁸

Hiç ku kusuz, insan haklar, belgelerinin yukar,da zikredilen genel mant, , aç,s,ndan hayvanlar,n korunmas,n, beklemek bo unad,r. Dolay,s,yla, hak kuram, aç,s,ndan sözle me burada bir aç,l,m sa lamaz. Zaten insan ya am,n,n nerede ba lay,p sona erdi i belirlemenin taraf devletlerin takdir yetkisine b,rak,ld, ,, içtihatlar aç,s,ndan konuya bir netlik kazandı,r,lamad, , bir hak ba l, ,nda bunu beklemek safdillik olur.

Sözle mede, ya am kavram,n,n do as,n, ve anlam,n, da bulmak mümkün olmaz.⁹ Bununla birlikte, mahkeme, içtihat hukuku sayesinde metnin içinden yer almayan aç,kl, , kapatm, , metni berrakla t,rmaya çal, m, t,r. Öyle ki, Mahkeme kararlar,nda zikredildi i gibi, Avrupa Konseyini olu turan demokratik toplumun bir gereklili i olarak i kence yasa ,yla birlikte ya ama hakk,, sözle menin temel hükmü olarak kabul edilmektedir.

III. B R DAM MAHKÛMUNUN SON GÜNÜ: V. HUGO'YU SELAMLAMAK

Victor Hugo, *Bir dam Mahkûmunun Son Günü* roman,na yazd, , 15 Mart 1832 tarihli önsözde; devrimlerin kökünden sökemedi i tek a ac,n dara ac, oldu unu söyler. Ve der ki: *Gerçekten de toplumu budamak, dallar,n, kopar,p, kellesini uçurmak için gelen devrimlerin insan kan,na doydular,na nadir rastlan,r, ölüm cezas, ellerinden kolayca b,rakmad,klar, bir b,çakt,r.¹⁰ Maunødan yap,lan giyotinin k,rm,z, b,ça ,na bir isyan,n entelektüel hayk,r, ,d,r bu! Ayn, zamanda, bu hayk,r, ; yeni bir Fransa iddias,nda olan zaman,n devrimcilere bir serzeni ya da geçmi in geride b,rak,lmas, gerekti ine yönelik bir ikaz olarak da okunabilir. Zira Hugo önsözünü bitirirken; *Tanr,lar gidiyor!* dedi. Son olarak ba ka bir ses yükselip hayk,rd,: *Krallar gidiyor!* imdi üçüncü bir sesin yükselmesinin zaman,d,r: *Cellatlar gidiyor!* demesinin anlam, ba ka ne olabilir ki!*

Victor Hugo'nun roman, be haftad,r idam edilmeyi bekleyen bir mahkûmun son gününü anlat,r bizlere. Ba ka bir deyi le, *ölüm koridoru olgusu*nun (death row phenomenon) edebi bir portresidir. 1832'de kaleme al,nan bu romandan çok sonralar,, 1988 Temmuzunda Avrupa nsan Haklar, Komisyonu'na bir ba vuru yap,l,r. 14038/88 say,l, bu ba vuru¹¹ komisyonca kabul edilebilir bulunur. Vaka'n,n önemi, Hugo'nun portesini çizdi i durumun somut bir görünümü olmas,d,r. Cinayet san, , Jens Soering'ın ABD'ye iadesi ile ilgili bu vaka da iade sonucunda Virginia kanunlar, gere ince ölüm cezas,na çarpt,r,lmas, olası, bulundu u için Komisyonun vakay, Mahkeme'ye ta ,m, ve Mahkeme ölüm koridoru olgusunu bu karar,nda dile getirmi tir. Mahkeme'nin hükmüne göre (105. paragraf);

öBa vurucu, Devlet Bakanl, ,n,n kendisini Birle ik Devletlere geri gönderme karar,n,n uygulanmas,n,n bir sonucu olarak maruz kalaca , ko ullar ard arda geldi inde, iade

⁷ KORFF, Douwe: Ya am Hakk,- Avrupa nsan Haklar, Sözle mesi'nin 2. Maddesinin Uygulanmas,na li kin K,lavuz Kitap, Çev. Özgür Heval Ç,nar/Abdulcelil Kaya, nsan Haklar, El Kitaplar,, No. 8, Avrupa Konseyi, Belçika 2006, s. 8.

⁸ KORFF, s. 8.

⁹ W CKS, Elizabeth: *The Meaning of -Lifeø Dignity and the Right to Life in International Human Rights Treaties*, Human Rights Law Review, Vol. 12, Issue: 2, June 2012, s. 201.

¹⁰ HUGO, Victor: *Önsözö, Bir dam Mahkûmunun Son Günü*, Çev. Volkan Yalç,ntoklu, Bankas, Kültür Yay,, stanbul 2016, s. viii.

¹¹ SOERING v. UK, 8/07/1988, No. 14038/88.

edilmesinin Sözle me'nin 3. maddesini ihlal edecek türden a ,r bir muamele olu turaca ,n, ileri sürmü tür. Ba vurucu özellikle, bir ölüm cezas, verildikten sonra yap,lan üst ba vuru ve denetim usullerindeki gecikmeler s,ras,nda, giderek artan bir gerilime ve psikolojik travmaya tabi tutulaca ,n, belirtmi tir. Kendisinin dedi ine göre yarg,ç veya jüri cezay, belirlerken, san, ,n suçun i lendi i tarihteki ya ,n, veya zihinsel durumunu dikkate almak zorunda de ildir; ya ,n, rengi ve milliyeti nedeniyle iddete ve cinsel sald,r,lara u ramay, bekledi i Mecklenburg Cezaevi'ndeki ölüm koridoru'nda, çok a ,r ko ullarda tutulacakt,r ve sürekli olarak kendisini, infaz töreninde infaz edilirken hayal edecektir.ö

Sözle me'ye bak,ld, ,nda, ilk paragraf,n ikinci cümlesinin ölüm cezas,na yer verdi i aç,kça görülür: **öYasan,n ölüm cezas, ile cezaland,rd, , bir suçtan dolay, hakk,nda mahkemece hükmedilen bu cezan,n infaz edilmesi d, ,nda, hiç kimsenin ya am,na kasten son verilemez.ö**

Ancak sözle menin yürürlü e girdi i esnadaki bu metinde düzenleme, daha sonra Ek Protokol 6 ile bar, zaman,, Ek Protokol 13 ile her hâlükârda kald,r,lm, , dolay,s,yla ölüm cezas, sözle me düzeyinden ç,kar,lm, t,r. Sözle menin yap,s, içinde ya am hakk,n, düzenleyen 2. Maddenin hemen ikinci cümlesinde ya am hakk,n,n mutlak olmad, ,n, vurgulayarak idam (ölüm) cezas,n, bir istisna olarak öngörmü tü. Bu istisna, devletin ölüm cezas,n, infaz,, devletin bireyleri kasten öldürmesi anlam,na gelmekteydi.¹² Mahkemenin içtihatlar,nda ölüm cezas, (Soering v. UK, 14038/88, 8 Temmuz 1988, §101), Avrupa'da geli en standartlar kar ,s,nda mutlak bir hak olarak sözle me kaleme al,nd, ,ndan beri mevcut olan 3. Madde ba lam,nda insanl,k d, , bir ceza niteli inde oldu u yönünde ele tiriye tabi tutulmu tur.¹³ Mahkeme Soering davas,nda bu ele tiriye öyle bir cevap vermi tir:

§102. Elbette, öSözle me, günün ko ullar, , , ,nda yorumlanmas, gereken [...] ya ayan bir belgedirö ve Mahkeme, belirli bir muamele veya cezan,n, Sözle me'nin 3. maddesi bak,m,ndan insanl,kd, , veya a a ,lay,c, olup olmad, ,n, de erlendirirken, öbu alanda Avrupa Konseyine üye devletlerin ceza politikalar,nda geli tirdikleri ve ortakla a kabul ettikleri standartlardan etkilenebilirö [í] Sözle me'ye taraf devletlerde bar, zaman, için ölüm cezas, art,k fiilen kalmam, t,r. Ölüm cezas,n, bar, zaman, suçlar için halen kanunlar,nda sakl, tutan birkaç Sözle meci Devlet, ceza verilmeli olsa bile, bu cezay, bugünlerde uygulamamaktad,r,lar. Uluslararası, Af Örgütü'nün ifadesiyle, öBat, Avrupa hukuk sistemlerinde mevcut artlar için, ölüm cezas,n,n bölgesel adalet standartlar,yla uyumlu olmad, ,na dair z,mni konsensüsö, bar, zaman,nda ölüm cezas,n,n kald,r,lm,as,n, öngören Sözle me'ye 6. Protokol ile yans,t,lm, t,r. Sözle me'ye 6. Protokolün Nisan 1983'te imzaya aç,lm, olmas,, Avrupa Konseyi'nin uygulamas,nda, Konseye Üye Devletlerden herhangi birinin, buna bir itiraz,n,n olmad, ,n, göstermektedir. Bu Protokol, Mart 1985'te yürürlü e girmi ve bugüne kadar Sözle me'ye taraf olan on üç devlet taraf,ndan onaylanm, t,r; ancak bunlar aras,nda Birle ik Krall,k yer almamaktad,r.

aret edilen bu de i ikliklerin, ölüm cezas,n,n kendili inden Sözle me'nin 3. maddesindeki kötü muamele yasa , kapsam,na girmesi sonucunu do urup do urmad, ,, Sözle me'nin yorumuyla ilgili prensiplere dayan,larak belirlenmelidir.

§103. Sözle me bir bütün olarak okunmal, ve bu nedenle Sözle me'nin 3. maddesi, 2. maddesinin hükümleriyle ahenkli bir ekilde yorumlanmal,d,r[í]Bu temelden bak,ld, ,nda, Sözle me'yi olu turanlar,n, Sözle me'nin 3. maddesinde ölüm cezas,na dair genel bir yasak koymak istemi olmad,klar, aç,kt,r; çünkü bu, 2 (1). f,kras,n,n aç,k ifadesini hükümsüz k,lacakt,r.

Daha sonra ulusal ceza politikalar,nda ölüm cezas,n,n genelle tirilerek yasaklanmas, uygulamas,, Sözle meci Devletlerin, 2 (1). f,krada öngörülen istisnay, kald,r,lmak ve 3. maddenin geli tirici yorumu için, metin kapsam,ndaki s,n,rlamay, gidermek konusunda anla t,klar,n, ortaya koyduklar, ekinde anla ,labilir. Ancak daha sonra yap,lm, bir anla ma olan 6. Protokol, 1983 y,l,na kadar hala Sözle meci Devletlerin niyetinin, bar, zaman,nda ölüm cezas,n, kald,r,lmak üzere yeni bir yükümlülük getirmek için, metnin normal yoldan de i tirme yöntemini benimsediklerini ve dahas, bunu her bir devlete böyle bir taahhüdü üstlenme zaman,n, seçme hakk, tan,yan bir seçmeli belgeyle yapmak istediklerini göstermektedir. Bu ko ullarda, Sözle me'nin özel karakterine ra men [í], 3. madde, ölüm cezas,n, genel olarak yasaklam, olarak yorumlanamaz.ö

u halde, söz konusu 6 nolu Protokolün incelenmesi gerekir. 28 Nisan 1983 tarihinde imzaya aç,lan ve 1 Mart 1985'te yürürlü e giren ölüm cezas,n,n kald,r,lm,as,na dair 6 nolu protokol, idam cezas,n, sadece sava ve yak,n sava tehdidi durumlar,nda öngörülen bir durum olarak kabul edilmesini sa lam, ; 1. maddesi bar, zaman,nda ölüm cezas,n,n kald,r,laca ,

¹² DO RU, Osman: Ya ama Hakk,, Anayasa Mahkemesine Bireysel Ba vuru El Kitaplar, Serisi-5, Avrupa Konseyi, Ankara 2018, s. 70.

¹³ Davada bu yönde bir ele tiri yapan Uluslararası, Af Örgütü'nün yaz,l, mütalaas,ndan bahsedilmektedir. Bkz. Soering, §8.

yönünde bir düzenleme getirmi tir. Çekince konulmas, mümkün olmayan (Ek 6 nolu Protokol, m. 4) protokolün, bu ba lamda sözle menin kabul edildi i dönemde dü ünülmeyen uluslararası, bir standard, ortaya koydu u ifade edilebilir.¹⁴ Yine Sözle menin 15. Maddesinden düzenlenen ola anüstü hal durumunda haklar,n s,n,rland,r,lmas, hali, idam cezas,n, bar, zaman,nda kald,ran bu protokol çerçevesinden mümkün de ildir. Doktrinde Protokolün yarg,sal infazlar, yasaklad, , özel olarak vurgulan,r.¹⁵ Zaten Avrupa Konseyi'ne üye birçok ülkede de jure ve de facto uygulanmayan ölüm cezas, bir protokolle tamamen, ba ka bir ifadeyle *de jure* olarak ortadan kald,r,lm, oldu. Rusya hariç üye tüm devletlerin onaylad,klar, Protokol, önemli ancak eksik bir insan haklar, geli imi sergiler. Çünkü bar, zaman, ölüm cezas,n, kald,rnakla birlikte, sava ya da yak,n sava tehdidi zamanlar,n, d, arda b,rakm, t,r. Sava ve yak,n sava tehdidi durumunda uygulanmas, mümkün olan idam cezas,n, tamamen ortadan kald,racak düzenleme için 13 nolu Ek Protokolü beklemek gerekmi tir. Sözle meye taraf k,rk yedi üye devletin sadece üçü- Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya- protokolü onaylamam, t,r.¹⁶

6 nolu Ek Protokol'e daha yak,ndan bak,ld, ,nda; sava ve yak,n sava tehlikesinin içeri inin aç,klanmad, , görülür. Bu sebeple, Kroff taraf,ndan bu kavram,n silahl, çat, ma biçiminde anla ,lmas, gerekti i dile getirilmi tir.¹⁷ Buradan hareketle, iç sava durumunda da ölüm cezas, uygulanamayacaktır. O halde, terörizm durumunu da tart, maya açmak lüzum eder. Bir devlet terörizmle mücadele ba lam,nda, söz konusu mücadeleyi sava ya da yak,n sava olarak de erlendirebilir mi sorusu gündeme gelir. E er terörizmle mücadele bir sava hali olarak kabul edilirse birkaç sorun ortaya ç,kacaktır. İlk sorun, teröristlerle mücadelenin sava durumu olarak kabul edilmesi halinde teröristlerin özne olarak nitelendirilmesi ve kurallar,n bu çerçevede uygulanmas,n, gerekir. İkinci olarak, bu halde ölüm cezas, uygulama alan, bulacaktır. Ba ka bir ifadeyle, terör faaliyetlerin failleri idam cezas,yla cezaland,r,labilecektir.

13 nolu Protokole gelinirse; bu protokolle hiçbir art alt,nda ölüm cezas,n,n uygulanmayaca , kesin bir dille ve tart, maya kapal, olarak ifade edilir. Dolay,s,yla, bir yorumlama sorunu da söz konusu olamaz. Ölüm cezas,n,n tamamen ortadan kald,r,lmas, onun bir daha taraf devletlerce uygulamaya sokulamayaca , anlam,na gelir. E er taraf bir devlet, 13 nolu Protokole ra men ölüm cezas,n, tekrar ihdas ederse, bunun tek bir yolu vard,r o da sözle me düzeninden çekilmektir.¹⁸

Ölüm cezas,yla ilgili ba ka bir nokta da suçlular,n iadesi konusunda ortaya ç,kar. Soering karar,na konu oldu u üzere bir ki inin ölüm cezas,yla kar , kar ,ya kald, , bir devlete iade edilmesi¹⁹ EK Protokollerin kabulünden sonra sözle menin 2. Maddesine ayk,r, hale gelmi tir. Ayr,ca iade, bunun yan,nda 3. Maddeye de ayk,r,l,k te kil edebilecektir. iade edilecek ki i için iade talep eden devlette ölüm cezas,n,n infaz, gerçek bir risk olu turuyorsa iade i lemi gerçekte tirilmemelidir. iade talep eden devletin iadeyi istedi i devlete mu lak olmayan aç,k bir güvence vermesi ko ulu gerçekte irse, bu halde sözle meye uygun olarak iade i lemi gerçekte ebilir. Aksi halde, sözle me ihlal edilmi olur. iade i lemleri (ki inin iadeye itiraz, gibi) belli usuller çerçevesinde yürütüldü ü için sözle menin muhtemel ihlalini önleyecek ve bireylere bir güvence olacak bir mekanizma olarak geçici tedbir usulü ç Tüzük madde 39'da öngörülmü tür.

IV. DO MAMI ÇOCU A MEKTUP

öSenden korkuyorum. Seni hiç yokluktan zorla çekip alan, gövdeme ekleyen rastlant,dan. Seni çok beklediysen de kar ,lamaya asla haz,r olmad,m. Ama kendi kendime hep o kötü soruyu sordum: Ya do mak ho una gitmezse? Ya günün birinde hayk,r,p suçlarsan beni: -Sana kim dedi beni dünyaya getir diye? Neden dünyaya getirdin beni, neden?ö

Oriane Fallaci'nin ünlü roman, Do mam, Çocu a Mektup, etkileyici bir roman olmas,n,n yan,nda hukukun çetrefil bir sorunu gündeme ta ,mas, aç,s,ndan önemlidir: do mam, olan,n haklar, olabilir mi? Bu, elbette, sadece hukukun de il felsefe, din ve eti in de problem alan,na girer. Ama ceninin tam ve sa do mad, , bir halde hukukun bir de er atfetmedi i varl, ,n, ya ama ilk ad,m,na karar verip vermeme noktas,; felsefe, din ve eti in

¹⁴ Guide on Article 2 of the Convention ó Right to life, s. 17.

¹⁵ KORFF, s. 89.

¹⁶ Ermenistan söz konusu protokolü imzalam, olmakla birlikte onaylama usulünü tamamlamam, t,r.

¹⁷ KROFF, s. 90.

¹⁸ Bu yorum için bkz. KROFF, s. 92.

¹⁹ Soering karar,nda sözle me metni esas al,nd, ,nda ölüm cezas,n,n ipso facto 2. Maddeye ayk,r, olmad, , ifade edilmi ti. Bkz. KROFF, s. 92.

problem alan,ndaki tart, malar,n çok ötesindeki bir duruma tekabül eder: gerçek ya ama etki eden bir kararaı

Çocu un ya amas,na izin, t,bbi aç,dan ifade edilirse fetüsün, onu ta ,yan annenin tek ba ,na alması, gereken bir karar oldu unu ileri sürmek sorunu çözmez. Zaten kabul de edilemez. Zira fetüsün varl, ,nda potansiyel bir hak sahibi daha vard,r ki o da babadan bir ba kas, de ildir. Hiç ku ku yok ki, bahsi geçen durum sadece fetüsü meydana getiren bu iki özne üzerinde de dü ünülmemelidir. Hiç do mama tehlikesi olan lakin do du unda birçok aç,dan ilgiye mazhar olacak çocuk da bu karar,n taraflar,ndan birisidir. Fallaciönin roman,nda belirtti i, günün birinde dünyaya getirilmesine dair ibr suçlama yöneltmesi muhtemel olsa da cenine bu imkân,n tan,nmamas,- bir ya am kar ,s,nda suçlanman,n ne kadar de eri ve önemi varsa art,k-nas,l me rula t,r,lacak? Kad,n,n bedeninin tek ömalikiö oldu u mu? Bunun bir özgürlük ve tercih sorunu oldu u mu? Yoksa feminist kuram,n kurgulad, , özgür kad,n profili mi?

Bunlar,n cevab,, gerçek hayatta hukukun sorunsal, oldu u tart, mas,zd,r tart, mas,z olmas,na da, bu hukukun kolayca yapabilece i ve belki de yapması, gereken ey midir?

Sözle menin 2. Maddesinde yer alan herkes sözcü ü do mam, olanlar, da kapsar m,? Hukukun ki i olarak yasall,k tan,d, , tam ve sa do mu olan,n d, ,nda henüz do mam, olan, herkes kavram,na dâhil edilebilir mi?

Mahkemenin bu konuda net bir bak, aç,s,n,n oldu unu söylemek mümkün de ildir. Mahkeme bu konuda çekingen davranmakta ve karar verememektedir. Bu yüzden, her ba vuruyu kendine özgü artlar çerçevesinde de erlendirmekte ebeveynler ile do mam, çocuklar,n haklar,, özgürlükleri ve menfaatlerini dengelemeye çal, maktad,r. Ancak kürtaj konusu r,zaya dayal, kürtaj için geçerlidir; yani annenin ya am hakk,na dayal, bir durum varsa, dolay,s,yla buna izin veren bir yasa mevcutsa bu ya am hakk,na ayk,r, de ildir.²⁰

Doktrinde, kürtajla ilgili ba vurular,n sadece 2. Madde ba lam,nda tart, lamayaca ,, özellikle 8. Madde ve 6 ila 10. Maddelerle birlikte dü ünülmesi gerekti i ileri sürülür.²¹ Kürtaj da t,pk, ötanazi gibi, ,rksal hijyen üzerinden tart, malara konu olmaktadır. Kürtaj,n yasaklanmas,n, savunanlar kadar kürtaj,n bir hak oldu u yönünde görü lerin de var oldu unu söylemek gerekir.²²

V. KARL BINDING/ALFRED HOCHÉ VEYA Ç MDEK DEN Z

Biyopolitika, politikan, bir de i imine i aret eder ve bu de iimde; tür olarak insan,n ya am,n,n iktidar,n düzleminde bilgi vas,tas,yla egemenlik alt,na al,r. Asl,nda politikan,n temel u ra , da hayat olmakla birlikte biyopolitika hayat, tekil bireyler üzerinden de il, onlar, nüfus kategorisine dâhil ederek ölçülebilen ve grupland,r,lan biyolojik özellikler aç,s,ndan de erlendirir.²³ Biyopolitika yirminci yüzy,ldan beri entelektüel çevrede bilinmesine bilinir lakin sadece bu çevreye hapsolmu bir kavram olarak kalmaz. Aksine devleti canl, bir organizma olarak gören nasyonal sosyalist ideolojinin politik eyleminin alt yap,s,n, olu turur. Biyopolitik anlay, ,ndaki tutars,zl,klar bir yana, nasyonal sosyalist ideoloji ,rksal hijyen (saf ,rk yarat,m,) konusunda oldukça belirgin bir yakla ,ma sahiptir. Saf,l,k ideolojisi, toplumun homojenle mesini gerektirdi inden ,rklar aras,nda hiyerar ik bir ili ki kurulmas,n, önerir. Bu anlamda, hayat, de erli ya da de ersiz ekinde kategorilere ay,rarak hiyerar ik ili kiye belirler. Bu kategori, ya amas, gerekenler ile ölmesi gerekenler biçiminde bir formülasyonla da ifade edilebilir. Ölmesi gerekenlerin varl, , bir kez kabul edildi inde, ya amas, gerekenlerin hayatlar, yüksek bir de er niteli i kazanacak ve böylece kötü bir ,rk,n temizlenmesi sa l,kl, olanlar,n olu turdu u bir toplumu var edecektir. Nazi biyopolitik anlay, ,n,n köklerini, birisi hukuk ötekisi t,p profesörü iki bilim insan,n,n dü üncelerinde bulmak mümkündür. Karl Binding ile Alfred Hoche, henüz 1922de, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*ı yazarlar. O dönem için cesur bir giri im olarak görülecek- en az,ndan yazarlar,n iddias,- bu k,sa kitapta Karl Binding öyle der: öYa am,m,n sonunda birço unun sormaktan ürüp imtina etti i bir soruyu sormaya cesaret ediyorum.ö²⁴ Zira zor bir çözümü olan narin bir sorudur sordu u. Bindinge göre, toplumsal ve ahlaki alg,m,z,n bükülmez bir noktas,na temas etti inden dolay,, bu soru yanl, anla ,lmaya da müsaittir. Ve a z,ndaki baklay, ç,kar,r: Bugünün yasalar,na

²⁰ BOSO v. ITALY, 5/9/2002, No. 50490/99.

²¹ KORFF, s. 9.

²² KOÇAKGÖL, Muhammet: öA HMönin Kürtajla İlgili Kararlar,ndaki Etkinlik radesi ve Toplumsal Cinsiyet İli kisiö, Ankara Barosu Dergisi, 2018/3, s. 23235.

²³ LEMKE, Thomas: Biyopolitika, Çev. Utku Özmakas, İleti im Yay., İstanbul 2013.

²⁴ BINDING, Karl / HOCHÉ, Alfred: Allowing the Destruction of Life Unworthy of Life- Its Measure and Form, Trans. Cristana Modak, Suzeteo Enterprises, December 17, 2012, s. 1.

uygun olarak (çaresiz bir durumda te vik edilen) hayat,n me ru bir ekilde yok edilmesi, intiharla m, s,n,rl, kalmal,, yoksa ba kalar,n,n öldürülmesini de içerecek ekilde hangi artlar alt,nda yasal olarak geni letilmelidir? Yani ötanazi dü ünülmeli mi?

Ünlü spanyol yönetmen Alejandro Amenâbarın 2004 yap,m, *çimdeki Deniz* filmi, Avrupa'da hala bir tabu olan ötanazi konusunu çarp,c, biçimde anlat,rken, Nazi dönemindeki ve onun hemen öncesinde hayatlar, hiyerar iye tabi k,lan de ersizlik politikas,n, akla getirir. Bu anlamda ötanazi, de ersiz hayatlar,- sa l,kl, bir toplum yaratmak ad,na- yok etmenin kurnaz bir t,bbi-hukuki yolu olarak ortaya ç,kar. Ya am hakk, ile birlikte dü ünüldü ünde, ötanazinin biyopolitik yönü d, ,nda, hukuken sorunlu bir yap,s, oldu unu belirtmek gerekir.

ÖÖtanazi, ölümcül ve iyile mesi mümkün olmayan bir hastal, , olan ve ac, çeken hastan,n kendi talebi üzerine hekimin bir eylemi veya hareketsiz kalmas, ile hastan,n ölmesine yard,m edilmesi biçiminde²⁵ tan,m lanmaktadır. Pretty v. UK vakas,nda,²⁶ ba vurucunun tedavisi olmayan ve kaslar, etkileyen dejeneratif bir hastal,k olan motor-nöron hastas, oldu u için kocas,n,n yard,m,yla ölme iste ini yetkili makamlara bildirmesi durumu tart, ,lm, t,r. ngiliz hukukunda intihara yard,m suçuna vücut veren bu talebin olumsuz kar ,lanmas, üzerine ba vurucu konuyu A HM'nin önüne getirmi tir. Ba vurucunun talebinin özünde, kendisine ölme hakk,n,n tan,nmas, iste i bulunmaktadır. Ya am hakk,n,n ki inin ya ama devam edip etmemesini de içerdi i dü üncesinin bir tezahürü olan bu ba vuru, Mahkemenin yorumuna göre negatif bir ekilde yorumlanmaya müsait de ildir. Bu anlamda, ya am hakk,n,n yaz,l, ,ndan hareketle ölme hakk, gibi bir hakka ula ,lamaz. Görüldü ü üzere, Mahkeme, hayat, ölüm üzerinden anlamama e ilimindedir. Oysa Lambert v. Fransa karar,nda,²⁷ Mahkeme, ötanazi konusunda ki inin hayat,na son verilmesi karar,n, ya am hakk,n,n ihlali olarak görememektedir.

VI. SONUÇ

Ya am, ölüm üzerinden anlatmaya çal, mak hukuk tekni i aç,s,ndan aç,k lamas, kolay olmayan bir yakla ,md,r. Ancak modern hukukun ortaya ç,kt, , modernite, modern öncesinin bütün alg,s,n, de i tirerek ya ama odaklanm, bir yakla ,m, ortaya koydu u için ölümü dikkate almaman,n ideolojik bir yakla ,m oldu unu söylemek gerekir. Devlet bu noktada bir soyutlama olmas,n,n ötesinden canl, bir organizma olarak hayat, egemenli i alt,nda tutar.

Ayr,ca, ya am, hedef alan ve tekil bireylerden ziyade nüfusu bir nevi ya atmaya and içmi olan biyoiktidar; ötanazi, kürtaj gibi bireysel özerkli in hâkim olmas, gereken durumlarda da söz söyleme lüksünü kendisinde görmektedir. Bu iktidar; sa l,kl, toplumlar yaratma itkisiyle- bu toplumlarda hasta olanlar, saf olmayanlar, tehlikeli olanlar,n tasfiyesi elzemdir- her türlü yöntemi icat etmekte mahirdir.

A HM, ya am hakk, ba lam,nda biyoiktidar,n hâkimiyetini kurdu u konularda tart, maya girmekten imtina eder. Kad,n bedeninin özerkli i, do mam, çocu un haklar,n,n olup olmad, ,, intihar ve ötanazi gibi bireye mahsus konularda aç,k bir içtihat ya da bir içtihat birli i görmek mümkün olmaz. Hiç ku ku yok ki, böylesi konular kutsall,k halesine de girdi inden Mahkeme konuyu iç hukuka at,f yaparak çözmeye çal, ,r. Ölüm cezas,n,n birkaç istisna üye devlet d, ,nda Avrupa Konseyine üye olan devletler taraf,ndan kald,r,lmas, ancak yine de kimi zaman tart, maya aç,lmas, negatif iktidar,n sadece pozitif iktidar üzerinden hayatlara müdahale etmedi inin de kan,t,d,r. Dolay,s,yla, negatif ve pozitif iktidar pratikleri, devletlerin birlikte kullanmakta vazgeçemeyece i bir ortakl, ,n tescildir. Ya am hakk,n,n kutsall, , söylemi, gerek laik gerek dini temelli olsun, ya am, gerçek hayattan kopartarak kurgu haline getirmekten ba ka bir i lev görmez.

²⁵ NCEO LU, Sibel: ö nshan Haklar, Bak,m,ndan Ötanaziö, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Say,: Türk Alman T,p Hukuku Sempozyumu, Cilt: III, Say,: 2, Y,l: 2006, s. 292.

²⁶ PRETTY v. THE UNITED KINGDOM, 29/04/2002, No. 2346/02.

²⁷ LAMBERT AND OTHERS v. FRANCE, 05/06/2015, No. 46043/14.

KAYNAKÇA

- BAUMAN, Zygmunt: Ölümlülük, Ölümsüzlük ve di er Hayat Stratejileri, 2. Bask., Çev. Nurgül Demirdöven, Ayr,nt, Yay., stanbul 2012.
- BINDING, Karl/ALFRED Hoche: Allowing the Destruction of Life Unworthy of Life- Its Measure and Form, Trans. Cristana Modak, Suzeteo Enterprises, December 17, 2012.
- DO RU, Osman: Ya ama Hakk., Anayasa Mahkemesine Bireysel Ba vuru El Kitaplar, Serisi- 5, Avrupa Konseyi, Ankara 2018.
- Guide on Article 2 of the Convention ö Right to life, Council of Europe/European Court of Human Rights, 2019.
- HUGO, Victor: öÖnsözö, Bir dam Mahkûmunun Son Günü, Çev. Volkan Yalç,ntoklu, Bankas, Kültür Yay., stanbul 2016.
- NCEO LU, Sibel: önsan Haklar, Bak,m,ndan Ötanaziö, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Özel Say,: Türk Alman T,p Hukuku Sempozyumu, Cilt: III, Say,: 2, Y,l: 2006.
- KOÇAKGÖL, Muhammet: öA HMønin Kürtajla İgili Kararlar,ndaki Etkinlik radesi ve Toplumsal Cinsiyet li kisiö, Ankara Barosu Dergisi, 2018/3.
- KORFF, Douwe, Ya am Hakk,- Avrupa nsan Haklar, Sözle mesiønin 2. Maddesinin Uygulanmas,na li kin K,lavuz Kitap, Çev. Özgür Heval Ç,nar/Abdulcelil Kaya, nsan Haklar, El Kitaplar,, No. 8, Avrupa Konseyi, Belçika 2006.
- LEMKE, Thomas: Biyopolitika, Çev. Utku Özmakas, leti im Yay., stanbul 2013.
- SAHAK AN, William S.: Felsefe Tarihi, Çev. Aziz Yard,ml,, 3. Bask., dea Yay., stanbul 1997.
- SARAMAGO, Jose: Ölüm Bir Varm, Bir Yokmu , Çev. Mehmet Necati Kutlu, 5. Bask., Turkuvaz Kitap Yay., stanbul 2012.
- WICKS, Elizabeth: öThe Legal Definition of Death and the Right to Lifeö, Interdisciplinary Perspectives on Morality and its Timings- When is Death?, Ed. Shane WcCorristine, Palgrave Macmillan Pub., London 2017.
- WICKS, Elizabeth: öThe Meaning of æLifeæ Dignity and the Right to Life in International Human Rights Treatiesö, Human Rights Law Review, Vol. 12, Issue: 2, June 2012.